

KARL MORGENSTERN JA TARTU KANTIANA¹

Mare Rand

1808. aastal nägid Leipzigs trükivalgust Tartu ülikooli professori Johann Karl Simon Morgensterni (1770–1852) kolm avalikku kõnet, peetud aastatel 1804–1805.² Enne käsikirja loovutamist kirjastajale septembris 1807 oli autor lisanud kõnedele kommentaarid ja kahe Friedrich Schilleri poolt Immanuel Kantile saadetud kirja tekstid (Jena, 13. juuni 1794 ja 1. märts 1795). Sellest sai Karl Morgensterni esimene publikatsioon kirjadest, „mis Kanti pärandist on sõber Jäsche heatahtlikkusest minu käes”³. Nii astus Karl Morgenstern teise Tartu ülikooli professori — Gottlob Benjamin Jäsche (1762–1842) kõrval suure Königsbergi mõtleja Immanuel Kanti (1724–1804) vaimse pärandiga tegelejate hulka. Millistel eeldustel ja mil määral siis?

Et Karl Morgensterni ikka veel üllatusi pakkuvast isikuarhiivis tuli mõne aja eest ilmsiks kaks sajandit varjul olnud Kanti omakäeline kirjaleheke, oli põhjust süüvida Morgensterni osasse Tartu Ülikooli Raamatukogus oleva, nn Tartu *Kantiana* saatuses. Tuttavam on selle Morgensterni-järgne üsna kirju ajalugu, mis on seotud Kanti säilinud käsikirjapärandi uurimise ja publitseerimise alustamisega Kuninglikus Preisi Teaduste Akadeemias 19. sajandi lõpul. Sel otstarbel Tartust 1895. a ja osaliselt veel järgnevatel aastatel laenatud Kanti käsikirjavara läbitöötamine osutus teadlastele arvatust keerukamaks. Töö Tartu *Kantiana* kallal vältas vaheaegadega enam kui pool sajandit ja päädis Kanti kogutud teoste „Kant's gesammelte Schriften” (edaspidi AA — Akademie-Ausgabe; akadeemiline väljaanne) III. seeria viimase

1 Sama pealkirja all 2005. a Tartu Ülikooli Raamatukogus peetud ettekanne tugines autori tol ajal käsikirjas olnud uurimusele ülevaatele, mis nüüdseks on trükist ilmunud. – Rand, M. *Rara rarissima* im Bibliotheksbestand : Die Tartuer/Dorpater *Kantiana* // Books and Libraries in the Baltic Sea Region from the 16th to the 18th Century / Ed. by L. Kõiv, T. Reimo. Tallinn, 2006. Pp. 93–109. Käesolevas artiklis on ettekannet oluliselt täiendatud.

2 K. Morgenstern. Johannes Müller oder Plan im Leben nebst Plan im Lesen und von den Grenzen weiblicher Bildung. Drey Reden. Leipzig, 1808.

3 K. Morgenstern, 1808, lk. 87–89.

köite ilmumisega 1955. aastal.⁴ Selle aja jooksul rändasid käsikirjad ühe uurija käest teise kätte kuni kadusid vaateväljalt hoopiski. Nii eesti, vene kui saksa teadlased pidasid Tartu *Kantianat* viimases sõjas hukkunuks, tehes siiski pingutusi selle jälgede leidmiseks.⁵ Käsikirjade taasleidmisel tuli tunnistada, et need oli aastakümnete vältel asunud otse teadlaste silme all — kirjakoited ja üks loengukompendium Berliin-Brandenburgi Teaduste Akadeemia Arhiivis, teine loengukäsikiri deposiidina Göttingeni ülikooli raamatukogus ja midagi oli siiski alles ka Tartus.⁶ 1995. aasta sügisel võis Tartu Ülikooli Raamatukogu lugeda selle saja-aastase laenutuse lõpetatuks ja tagastatud käiskirjavara asetati oma kohale.⁷

On üldteada, et Kanti käsikirjapärandi tõi Tartusse 1802. aastal ülikoolis filosoofiaprofessorina tööle asunud G. B. Jäsche, üks Kanti õpilasi. Selle fakti teaduslik tõestamine on tegelnud küsimustega: *miks* olid käsikirjad Jäsche käes? *kas* Jäsche tõi need kõik Tartusse? *millal* ja *mis täpselt* Kanti käsikirjapärandist Tartusse jõudis? Vastust *miks*-küsimusele on uurijad selgitanud kõige ammendavamalt. Küsimustele *kas*, *millal* ning *mis täpselt* püüdis oma doktoritöös vastata üks tänapäeva juhtivaid Kanti pärandi uurijaid dr Werner Stark Marburgist ja pidi tõdema, et need jäävad teatud määral ikka veel õhku.⁸

Immanuel Kanti vaimset pärandit uuritakse juba kaks sajandit. Kaasajal tegeleb sellega Saksamaal mitu uurimiskeskust ning mitmes mäluasutuses

4 Kant's gesammelte Schriften. Bd. 1–25, 27–29. Berlin, 1900–1997. Lõpule viimata akadeemilisel väljaandel on neli seeriat: I. Teosed, II. Kirjavahetus, III. Käsikirjapärand, IV. Loengud.

Käesolevas artiklis kasutatakse akadeemilises väljaandes publitseeritud kirjadele viitamisel lühendit AA koos kirja registrinumbriga kirjavahetuse 2., täiendatud väljaandes (Berlin, 1922), sulgudes on lisatud 1. väljaande (Berlin, 1900–1902) registrinumbrid.

5 А. В. Гулыга ; Л. Н. Столович ; Х. Л. Танклер. О рукописном наследии Канта в Тартуском университете // Вопросы теоретического наследия Иммануила Канта. 4. Калининград, 1979. С. 140–143 tutvustas teadusavaleikkusele Tartu *Kantiana* otsinguid, millega hiljem liitus ka prof Rudolf Malter, Kanti-uurija Saksa LV-st.

6 L. Stolovitš, Tartu kantiaana // Sirp ja Vasar, 1989, 11. jaan., nr. 2, lk. 5; L. Stolovitš. Kanti käsikiri Tartus // Sirp ja Vasar, 1984, 7. sept., nr. 36, lk. 2–3, 14.

7 L. Stolovitš. Tartu *Kantiana* jõudis koju // Postimees, 1995, 23. nov., nr. 272, lk. 20; M. Rand. Tartu *Kantiana* kogunemisest // Postimees, 1995, 23. nov., nr. 272, lk. 20.

8 W. Stark. Nachforschungen zu Briefen und Handschriften Immanuel Kants. Berlin, 1993. See monograafia, mis koondas kogu toonase teadmise antud küsimuses, sh ka Tartu *Kantiana* saatuses, on aluseks käesolevale käsitlusele. Seetõttu ei ole autor pidanud sellele ja W. Starki uurimusele eelnenud varasematele käsitlustele viitamist alati vajalikuks.

on aastate vältel ilmsiks tulnud ka uut uurimisainest — Kanti seniteadmata kirju, käsikirju või loengute üleskirjutusi.⁹ Nüüd kui 19. sajandi lõpus publitseerimiseks välja laenatud Kanti käsikirjavara on Tartus tagasi ja uusi leide esile kerkinud, on vajalik siinsete kogude ning arhiiviallikate täiendav uurimine. Seda soodustab Tartu ülikooli raamatukogu esimese direktori prof Karl Morgensterni mitmekülgsest ameti-, teadus- ja huvitegevusest jäänud arhiivipärand, mis pakub rikkalikke allikaid 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi algupoole saksa teadus- ja kirjandusloo ning nende Tartu refleksioonide uurimiseks.

Magdeburgist pärit Karl Morgenstern õppis Halle ülikoolis 1788–1794. Klassikalist filoloogiat õppis ta selle teadusharu ühe rajaja, professor Friedrich August Wolfi (1759–1824) juhendamisel. Filosoofiasse juhatas teda valgustusfilosoof professor Johann August Eberhard (1739–1809). Mõlemal õpetlasel oli oluline osa oma kasvandiku kujunemisel, kuid siinkohal on puudutatud eelkõige Morgensterni filosoofiaõpinguid.

Halle ja Marburgi ülikooli professor, Leibnizi õpetuse arendaja Christian von Wolff (1679–1754) oli viinud filosoofias läbimurdele ratsionalismi suuna, mis oli valitsev kuni I. Kanti kriitilise õpetuse levimiseni 18. sajandi lõpul. Wolffi õpilased, ideede järgijad ning ametijärglased Halle ülikoolis olid Alexander Gottlieb Baumgarten (1714–1762) ja Georg Friedrich Meier (1718–1777), kelle tööde järgi luges vastavalt metafüüsikat ja loogikat ka Kant Königsbergis. Meieri surma järel kandis seda suunda Halles edasi J. A. Eberhard, kes polnud küll filosoofina nii tugev kui reetorina. K. Morgenstern kuulus esimestel studiumiaastatel Eberhardi esteetika, metafüüsika, loogika, moraalifilosoofia ja filosoofiaajaloo loenguid, viimases Kanti kriitilise filosoofiani ei jõutud. Kantiga polemiseeris Eberhard trükisõnas. Selle mõju oli aga Halle professorile sedavõrd ebasoodne, et üliõpilaste poolt hinnatud õpetlane pidi 1790. aastate keskel muudele uurimisaladele suunduma. Soovimata rikkuda head vahekorda Eberhardiga, kuulus Morgenstern 1790. aastate algul Halles ka teise filosoofiaprofessori, tulise kantiaani Ludwig

9 Keskne koht Kanti pärandi kogumises ja kättesaadavaks tegemises on Marburgi ülikooli filosoofiainstituudi Kanti arhiivil (Kant-Archiv Marburg). Seal koostatakse ka pärast AA kirjakoitude ilmumist (1. väljaanne 1900–1902, registrid ja täiendused 1922 (kd. 10–13), uued täiendused 1955 (kd. 23)) päevavalgele tulnud, publitseerimata Kanti kirjade elektroonilist nimestikku. – URL: [http://www.uni-marburg.de/kant/webseite/ ka_nonaa.htm](http://www.uni-marburg.de/kant/webseite/ka_nonaa.htm) [19.12.2006]. Akadeemilise väljaande köited 1–23, sealhulgas kogu Kanti kirjakorpus, on tehtud digitaalselt kättesaadavaks Bonni ülikoolis. – URL: <http://www.ikp.uni-bonn.de/kant/>

Heinrich von Jakobi (1759–1827) loenguid, kelle seisukohtadega ta siiski alati polevat nõustunud. Ise alustas Morgenstern filosoofiaajaloo loengute pidamist 1793. aastal Halle ladinakoolis J. G. Gurlitti populaarsema käsitluse alusel, ka järgmisel aastal alustatud akadeemilistes loengutes tugines ta esialgu sellele. Loengutes käsitles Morgenstern juba üsna põhjalikult Kanti, ülevaatlikult ka Fichtet ja Schellingit. Hiljem on Morgenstern Halles peetud loengute nelja mahukasse käsikirjaköitesse lisanud peamiselt bibliograafilisi täiendusi.¹⁰

Halle ülikoolis juba erakorraliseks professoriks tõusnud Morgenstern siirdus 1798. aastal klassikalise filoloogia professoriks Danzigi *Athenaeumi*, lootes saada seal oma plaanide teostamiseks paremaid võimalusi. Oma päevaraamatusse tegi ta ülestähendusi igapäevase akadeemilise töö ja haridusliku lektüüri kohta, need lubavad süüvida noore õpetlase mõttemaailma ja jälgida läbikäimist kolleegide ning teiste auväärsete danziglastega. 16. septembrist 1801 lisandusid Morgensterni suhtlusringkonda kaks uut nime: Königsbergist saabunud filosoof Gottlob Benjamin Jäsche ja teoloog-filoloog Friedrich Theodor Rink (1770–1811).¹¹ Nad olid Immanuel Kanti õpilased, kellele vananev teadlane oli sajandi lõpul teadaolevalt usaldanud oma käsikirjade ja kirjavahetuse publitseerimise.

Alam-Sileesia pastoriperest pärit G. B. Jäsche õppis Halle ülikoolis aastatel 1783–1785 teoloogiastuudiumi kõrval ka filosoofiat. Leibnizi-Wolffi õpetusse sisenes ta professor Eberhardi juhtimisel nagu Karl Morgensterngi mõni aasta hiljem. Kui Jäsche teoloogilise karjääri lootused nurjusid, tegi ta 1791. aastal oma elu määrava otsuse, suundudes filosoofiaõpingutele Königsbergi. Järgneval kümnendil sai Jäsche lähedaseks Kantiga, kes toetas teda teadustöös ja muuski. Just Kanti soovitusel töötas Jäsche mõnda aega koduõpetajana Kuramaal. Omandanud Halles 1795 doktorikraadi, habilitateeris Jäsche 1799. aastal Königsbergis Kanti heakskiidul akadeemiliseks eradotsendiks ja temast sai üks õpetlase lähemaid kaastöötajaid.

10 Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (edaspidi TÜR KHO), Mrg CCLI. Kanti õpetuse alused filosoofia õpetamise Tartu ülikoolis kinnitasid Jäsche ja Morgenstern, kes oma professuurist tulenevalt luges ka esteetikaloenguid. K. Morgensterni arhiivipärandis leidub palju erinevate loengute üleskirjutusi stuudiumiajast ning enda peetud loengute kontsepte. Kuulatud ja peetud loengute eeskujud ning arendamist on Morgenstern kommenteerinud oma käsikirjakogu omakäelises kataloogis „Katalog von K. Morgensterns Handschriften-Sammlung”. [Um 1843] – TÜR KHO.

11 TÜR KHO, Mrg DXCII, l. 92.

Pommerist pärit Fr. Th. Rink õppis Königsbergi ülikoolis ja kuulas seal aastatel 1786–1789 ka Kanti loenguid. Sellele järgnes filoloogiline enesetäiendamine Leideni ülikoolis sajandi suurimate filoloogide hulka arvatud Heinrich Albert Schulteni ja David Ruhnkeni juures. Seesama Leideni professor D. Ruhnken (1723–1798), Immanuel Kanti koolisõber varasest noorusest Königsbergis, on järgnevas käsitluses oluline persoon. 1795 pöördus Rink Königsbergi tagasi, sai seal Kanti kaastöötajaks ja oli tema igapäevane lauakülaline. 1798 omandas noor filosoofiaprofessor Rink doktorikraadi ka teoloogias, millele kaks aastat hiljem järgnes samas teoloogiaprofessuur.

Niisiis töötasid Jäsche ja Rink, mõlemad noored ja võimekad mehed, 18. sajandi lõpus Königsbergis koos vananeva Kantiga, kes oli selleks ajaks loengupidamise ülikoolis lõpetanud. Esimest testamenti koostades oli Kant 1791. aastal määranud kõik oma käsikirjad hävitamisele, kuna neid võidakse äärmiselt halva loetavuse tõttu valesti mõista. Ta jõudis avaldada vaid ühe loengukogumiku. Nimelt ilmus 1798 Königsbergis „Anthropologie in pragmatischer Hinsicht”, mis jäi üldse viimaseks suuremaks teoseks, mida vana filosoof veel ise välja andis. Millalgi seejärel näib ta aga olevat oma varasemat seisukohta käsikirjade saatuse suhtes revideerinud, usaldades raske editsioonitöö oma õpilastele, eelpoolnimetatud Jäschele ja Rinkile. Viimase töö tulemusena ilmusid mõne aasta pärast Kanti „Physische Geographie” (Königsberg, 1802) ja „Ueber Pädagogik” (Königsberg, 1803).

Jäsche, keda Kant hindas kui üht parimat kriitilise filosoofia tundjat, pidi avalikkuse ette tooma tema nelja aastakümne vältel (s.o aastatel 1755–1796) peetud loogika- ja metafüüsikaloengud. Võrreldes Rinkiga oli Jäsche töö vastutusrikkam, sest talle olid usaldatud Kanti filosoofias keskse tähendusega tekstid. Loogikaloenguid oli Kant vähemalt 1765. aastast peale pidanud eelpoolnimetatud Wolffi õpetuse järgija Georg Friedrich Meieri „Auszug aus der Vernunftlehre” 1752. aasta Halle väljaande järgi, metafüüsikaloengute aluseks oli teise Halle filosoofi Alexander Gottlieb Baumgarteni „*Metaphysica*”.¹² Kanti omakäelised, pidevalt täiendatud loengumärkmed käsiraamatutena kasutatud eksemplaride lehtede vabadel pindadel ja juurde-

12 Kanti metafüüsikaloengute käsiraamatuna tunti Tartus asuvat A. G. Baumgarteni „*Metaphysica*” 4. väljaannet (Halle, 1757). 2000. a tuvastati, et üks Poola TA Raamatukogus asuv 3. väljaande (Halle, 1750) eksemplar sisaldab samuti Kanti märkmeid. Raamatu oli omandanud 1811. a tollane Danzigi Raamatukogu Fr. Th. Rinki raamatukogu oksjonilt. – W. Stark. Mit der Feder in der Hand: Ein kurzer Blick auf Kants Schreibtisch // Immanuel Kant : Erkenntnis–Freiheit–Frieden / Hrg. von L. Grimoni ; M. Will. Duisburg, 2005. S. 76.

kõidetud vahelehtedel võimaldavad uurida, kuidas ja millega Kant nende wolfiaanidest autorite õpetuse aastakümneid väldanud visa tööga ületas. Jäsche poolt ettevalmistatud „Immanuel Kants Logik : ein Handbuch zu Vorlesungen” ilmuski 1800. aasta sügisel Königsbergis. Publik oli oodanud aga Kanti tekstide täielikku publikatsiooni ja nii on väljaanne kutsunud ilmumisest saati esile vastandlikke arvamusi. Üks tänapäevaseid hinnanguid on, et Jäsche esimene teaduslik õnnestumine oli ühtlasi tema suurim äpardumine.¹³ Osaks saanud kriitika võis pidurdada Jäsche asumist Kanti metafüüsikaloengute väljaande koostamisele, mille käsikirja ta pidi loovutama kirjastajale 1802. aasta mihklipäevaks.

Meenutagem, et Rink oli 1800. aastaks Königsbergis heal positsioonil ja endale nimegi teinud. 29. detsembril kirjutas salajane kommertsnõunik Peter Emanuel Pott Danzigist oma sõbrale Jäschele kuuldusest, et Rinkile võidakse pakkuda seal pastorikohta, mis on ühtlasi seotud doktoraadiga gümnaasiumis.¹⁴ Kuuldus saigi tõeks ja järgmisel aastal siirdus Rink Königsbergist Danzigi. Sel ajal juba Danzigis töötava Morgensterni päevikust võime lugeda esimest muljet Rinkist ja tema avakõnest *Athenaeumis* 13. oktoobril 1801: „See näis pealiskaudselt visandatud. Tema deklamatsioon ei kõlvanud, kuid tema rüht on hea”.¹⁵

Rinki järel saabus peatselt Danzigisse ka kohaotsingul Jäsche, kes oli Königsbergis hätta jäänud. Nimelt oli Jäsche saanud Tartu ülikooli taasavamist ettevalmistavalt kuratooriumilt filosoofiaprofessori pakkumise ja öelnud selle peale oma eradotsendi koha Königsbergis ennatlikult juba 1800/1801. aasta talveks üles. Jäsche akadeemilisest tegevusest lühiajalisel viibimisel Danzigis pole teada, õnnestumiseks seal võib kindlasti pidada isikliku elu sündmusi — tutvumist oma tulevase abikaasa Sally Strakeriga ning pärastise eluaegse sõbra professor Karl Morgensterniga.

Tartusse taasrajatava ülikooli uute kohapakkumiste peale oli Jäsche käsitletud Danzigi kolmikust, Morgenstern-Rink-Jäsche, esimene, kes 1802. aasta kevadel äsjaabiellununa Tartusse saabus ja filosoofiaprofessorina tööle asus. Morgensterni päevikust selgub, et aasta algul oli saanud kutse Tartusse ka Fr. Th. Rink. Nüüd oligi Rink see, kes Morgensterni saatust pööras. Morgensterni päevikust loeme: „13. veebruaril andis dr Rink mulle teada oma kutsesest Dorpatisse uude ülikooli. Lahendust nägin ma ette. ... hiljem teatas

13 E. Parhomenko. Gottlob Benjamin Jäsche Immanuel Kanti loengute väljaandjana // *Studia Philosophica*. I (37). Tartu, 1993. Lk. 35. – (TÜ toimetised ; 962).

14 TÜR KHO, Mrg DLXXX, l. 48-49.

15 TÜR KHO, Mrg DXCII, l. 93.

Rink mulle, et ta lükkab pakkumise tõepoolest tagasi, nagu ma Jäschele olingi ette kuulutanud, ja küsis, kas minul pole tahtmist tema tingimustel (1550 hõberubla sularahas palgaks jne) kõnekunsti, kreeka ja rooma kirjanduse ning esteetika professori, ühtlasi raamatukoguhoidja kohta vastu võtta. Sel juhul tahaks ta seda oma kutse äraütlemisel kuraatoritele kirjutada. Nagu ta kinnitas, tegi ta seda 25. märtsi kirjaga. — Tollest 13. veebruarist alates mõlgub mul kogu asi meeles ...”¹⁶ Morgenstern saigi kutse, mille ta vastu võttis. Mai lõpul saabus Jäschelt, kes oli juba Tartus ees, teade, et Morgenstern on ühehäälselt ametisse valitud.¹⁷

Milliseks oleks kujunenud ülikooli raamatukogu Friedrich Theodor Rinki juhatuse all, kui tema oleks koha Tartus vastu võtnud? Oletused on mõtetud. Võib vaid rõhutada, et Morgenstern pühendas raamatukogule 37 tegusat ja tulemuslikku aastat. Teistsuguseks oleks ehk Tartus võinud kujuneda Rinki käes olnud Kanti käsikirjade saatus, millest pärast Rinki surma Danzigis jäljed peaaegu puuduvad.¹⁸ Tartus võinuksid Rink ja Jäsche jätkata koos ka tööd Kanti käsikirjavaraga, mille juures teadaolevalt Jäsche jõud või tahe rauges.

Kuid — Danzigist asus 28. septembril 1802 Rinki asemel Tartusse teele Karl Morgenstern. Ta ei kiirustanud reisides. Peatudes paljudes paikades, külastas Morgenstern tuttavaid literaate ning sõlmis temale omaselt uusi tutvusi. Oktoobri algul peatus ta nädala Königsbergis ja kuigi sõbrad olid mõtte maha laitnud, ei saanud ta siiski jätta tegemata visiiti Immanuel Kantile. Morgensterni päevikus valgustab seda lühike sissekanne: „Mulle oli öeldud, et pärast sööki leian ma ta veidi vähem nõrgana. Olin tema juures vaid lühikest aega. Ta võttis mind sõbralikult vastu, ja kui ta Danzigist kuulis, päris Potti, Jäsche jt järele. Tal polevat surma ees mingit hirmu, ütles ta. Tema välimust ei unusta ma iial. Vernet’ portree, mille ma Jäschele olin kinkinud, on väga sarnane.”¹⁹

16 TÜR KHO, Mrg DXCII, l. 100v.

17 TÜR KHO, Mrg DXCII, l. 103-103v.

18 Ühe avastatud käsikirja kohta vt viide 12.

19 TÜR KHO, Mrg DXCII, l. 117v. Miniatuurportreede meisteri C. Vernet’ kohta on teatmeteostes andmeid napilt: viibis noore kunstnikuna 1790. a-tel Königsbergis, suri seal enne 1800. a. Tema Kanti portreest oli Thieme-Beckeri kunstnikeleksikoni järgi 1940. a Saksamaa kogudes veel kolm eksemplari (üks kandis dateeringut 1793, teine — 1795). Jäschele kuulunud portreest pole hiljem midagi teada. Ei ole ka selge, kas K. Morgensterni kingituse puhul oli tegemist miniatuurmaali või graafilise lehega, nimelt on selle miniatuuri järgi töötanud mitmed vasegravöörid (F. W. Bollinger, J. H. Lips jt).

Morgenstern saabus Tartusse 7. novembril 1802, esimesena külastas ta mõistagi oma head tuttavat, professor Jäschet. Suhe Rinkiga oli maha jäänud, ainukesed teadaolevad kontaktid on olnud 1803. a lõpul.²⁰

Pöördudes tagasi Gottlob Benjamin Jäsche kohustuse juurde loovutada mihkclipäevaks 1802 kirjastajale Kanti metafüüsikaloengute käsikiri, on teada, et ta seda ülesannet ei täitnud. Põhjusi võis olla mitu — pettumine Kanti loogikaloengute väljaande kriitikast, muutused eraelus, uued ja koormavad ülesanded taasrajatud ülikoolis Tartus. Kanti surm 12. veebruaril 1804 distantseeris Jäschet temale pandud ülesandest veelgi. Täpsemalt pole küll teada, kuid Morgensterni ja Jäsche vahel pidi probleem olema päevakorral, mis nähtub edasistest seostest.

W. T. Krugi entsüklopeedias avaldatud ekslikku teadet Jäsche toimetatud Kanti metafüüsikaloengute ilmumisest 1802 Königsbergis, õiendas 1821. aastal just Morgenstern, õigustades ühtlasi Jäsche tegematajättmist: „... raamat pole aga kunagi ilmunud, kuna käsikirja lähemal vaatlusel ilmnes, et oluline sisaldub juba Kanti kriitilistes teostes. Kanti käega kirjapandu seisnes üldiselt vaid Baumgarteni metafüüsika kohta tehtud selgitavates ja kriitilistes märkustes”.²¹ 1822. aastal pani Jäsche küsimusele enda poolt lõpliku punkti, kinkides mõlemad tema käes olnud Kanti loengukompendiumid Tartu ülikooli raamatukogule. Direktor Karl Morgenstern suunas need manuskriptide kogusse.²²

Kanti kirjavahetuse oli Jäsche teatavasti juba aastate eest Morgensterni kätte andnud. Nähtavasti oli aga Jäsche selleks ajaks unustanud, mida ta Kantilt veel omas. Nii märkas Morgenstern lahkunud sõbra raamatuid ja pabereid sorteerides 1843. aastal huvitavat lisa. Valides sealt oma kogusse mõningaid senipuudunud Kanti teoseid leidis ta ka kaks filosoofi isiklikust kogust pärinevat trükist. Üks oli Johann Gottlieb Kreutzfeldi „*Dissertatio philologico-poetica de principiis fictionum generalioribus*” (Königsberg, 1777). Immanuel Kant oli selle Königsbergi ülikoolis luulekunsti professuuri taotleva noore teadlase väitekirja teise osa (*pro loco*) kaitsmisel oponentiks teaduskonna korralise professorina. Suurte ja selgete tähtedega oma-

20 Fr. Th. Rinki kiri 3. dets. 1803 vt. – TÜR KHO, Mrg CCCXLII, kd. 4, l. 314.

21 Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst. Bd. 3 / Hrg. von K. Morgenstern. Dorpat ; Leipzig, 1817–1821. S. 485.

22 TÜR KHO, f. 4, n. 1, s. 4, l. 158v. I. Kanti loengukompendiumid: G. Fr. Meier. Auszug aus der Vernunftlehre. Halle, 1752. – TÜR KHO, Mscr 92; A. G. Baumgarten. *Metaphysica*. 4. Aufl. Halle; Magdeburg, 1757. – TÜR KHO, Mscr 93.

käeliselt kirja pandud, irooniaga võrreldud ladinakeelse oponentidele leia-
me trükisesse köidetud vahelehtedelt ja marginaalidena trükiteksti veeristelt.
Morgenstern asetab Kanti käsikirjaga trükise omaenda käsikirjakogusse,
mille koosseisus see hiljem ülikooli raamatukogusse jõudis.²³ Meie päevini
jääb aga Morgensterni isikliku raamatukogusse „peitu“ teine tookordne leid
Jäsche kogust — Leonhard Creuzeri „Skeptische Betrachtungen über die
Freyheit des Willens“ (Giessen, 1793). Kantile kuulumisest kõneleb autori
kinkepühendus raamatu eeslehel.²⁴

Sellised leiud õhutavad küsima, mida täpselt Kanti vaimsest pärandist ja
raamatukogust ikkagi sisaldas Jäsche reisipagas Tartusse saabudes? Kuna
kindlat vastust pole, on võimalik, et ülikooli raamatukogus tuleb ilmsiks
veel mõni Kantile kuulunud raamat, mis Jäsche kaudu Tartusse jõudis. Siia
võis neid sattuda ka ostuna mõnelt Königsbergi oksjonilt.²⁵ Kanti suur luge-
mus, kuid isikliku raamatukogu nappus (u 500 teost) on teada. Nimelt sai
Kant uusi raamatuid lugemiseks poognatena otse kirjastajatelt, kellele ta
need tagastas; autoritelt kingituseks saadud raamatuid tavatses ta aga pärast
lugemist sõpradele kinkida või laenas kergesti välja.²⁶

Seni käsitletud Tartu *Kantiana* suhtes pole põhjust kahelda, et see osa
jõudis Tartusse koos G. B. Jäschega 1802. aastal. Seda on väidetud ka Tar-
tus asuvate Kanti kirjavahetuse köidete kohta, mis lähemal vaatlusel jääb
siiski küsitavaks. Oma loengukäsikirjad ja mitmesugused muud teaduslikud
paberid andis Kant vahemikus 1799–1801 Jäsche ja Rinki kätte.²⁷ Ilmselt

23 TÜR KHO, Mrg CCLXXX. Selle Kanti teksti väljalugemine oli publitseerijatele
kerge, tekst ilmus 1913 AA 15. köites (refleksioon nr. 1525), käsikiri saadeti samal
aastal Tartusse tagasi. Siin jäi käsikiri unustusse, kuni prof L. Stolovitš taasavastas
ta 1984. a – L. Stolovitš. Kanti käsikiri Tartus // Sirp ja Vasar, 1984, 7. sept., nr. 36,
lk. 2–3, 14; L. Stolovitš. Tartu *Kantiana* saatus // Kohtumised elu radadel. [Tallinn],
2006. Lk. 172–176.

24 E. Hansson ; V. Jürken ; K. Noodla jt. K. Morgensterni isiklik raamatukogu // Tea-
dusliku Raamatukogu töid. 3. Tartu, 1970. Lk. 93. – (TRÜ toimetised ; 262).

25 Raamatukogu ostis hea valiku teaduskirjandust vähemalt kolme Kantile lähedase kolleegi
pärandi oksjonilt: Chr. J. Kraus (1807), C. D. Reusch (1808) ja K. L. Pörschke (1813). –
TÜR KHO, f. 4, n. 1, s. 246. Senini pole Kanti-uurija dr. W. Stark ega ka tema näpu-
näidete järgi TÜR-is otsinguid teinud käesoleva artikli autor raamatuid Kanti kogust
lisaks tuvastanud.

26 Immanuel Kant: *Leben. Umwelt. Werk.* Berlin, 1974. S. 134.

27 Vt G. B. Jäsche poolt Kanti käsikirja alusel väljaantud „Immanuel Kants Logik“
(Königsberg, 1800) eessõna. Oma kirjas 20. juulist 1800 raamatukaupmees Gottfried
Dietrich Lebrecht Vollmerile rõhutab Rink käsikirjade üleandmist sõnaga
„kinkinud“. – AA, kd. 13. Lk. 527.

loovutas Kant samal ajal neile ka oma teadusliku kirjavahetuse, millest novembris 1801 tema kodus enam midagi ei leidunud.²⁸ Seda kinnitab ka Fr. Th. Rinki järgnev tegevus. Nimelt avaldas ta 1801. aasta algul professor David Ruhnkenit, oma õpetajat Leideni ülikoolis käsitleva väljaande lisana pika ja stiilse ladinakeelse kirja, mille too oli pärast paljusid kodumaast eemalviibitud aastaid saatnud kunagisele koolisõbrale Immanuel Kantile vanade sidemete taastamiseks.²⁹ Publitseerimiseks pidi Ruhnkeni kiri olema Rinki käes. Varsti pärast Kanti surma kirjutas Rink Danzigis tema lühibiograafia „Ansichten aus Immanuel Kant's Leben“, mis ilmus 1805 Königsbergis. Tekstist nähtub, et biograafia koostamise ajal oli ilmselt Rinki käsutuses palju Kantile saadetud kirju, mis oleksid pidanud eeldatavasti juba 1802. aasta kevadel jõudma Jäsche'ga Tartusse. 1804. aastal publitseeris kolm Kantile saadetud Tartu kirjakõidetes asuvat kirja teinegi biograaf Ludwig Ernst Borowski. Kuid Borowski polnud sel ajal kontaktis tema teadmisesel Kanti kirju valdavate Jäsche ja Rinkiga. Kui kirjade originaalid asusid juba Tartus, siis mis oli 1801. ja 1804. a publikatsioonide alus? Teated ära-kirjade võimalikust olemasolust puuduvad.³⁰

Selgust Kanti kirjavahetuse köidete Tartusse jõudmisse võiks tuua Jäsche-Rinki omavaheline korrespondents, mis pole kahjuks säilinud. Karl Morgensterni päevikumärkmed kinnitavad, et vähemalt 1805. aasta sügisel olid Kanti kirjad Tartus Jäsche käes: „21. [oktoobril 1805] ... Õhtul Jäsche juures poole 12-ni. Lugesin Schilleri, Herzi, Mendelssohni, Reinholdi kirju Kantile tema kirjavahetusest, mida Jäsche säilitab.“³¹ Jäsche ja Morgensterni sõpruse ning tiheda läbikäimise juures on see õhin märgiks, et Kanti kirjavara võiski olla alles hiljaaegu Tartusse jõudnud. Nagu ka see, et 1805. aasta lõpul pöördus Jäsche tagasi Kanti käsikirjavaraga seotud kohustuste juurde, asudes kavandama selle väljaandmist. Saksa ajakirjanduses ilmus üleskutse Kanti kunagistele korrespondentidele, loovutada kirjade originaalid Königsbergi kirjastaja ja raamatukaupmehe Friedrich Nicoloviuse vahendusel Jäschele publitseerimiseks.³² Tartus olevate Kanti enda kirjade vähesusest võib järeldada, et üritus jäi vastukajata.

28 W. Stark, 1993, lk. 20.

29 F. Th. Rink. Tiberius Hemsterhuys und David Ruhnken : Biographischer Abriss ihres Lebens. Königsberg, 1801. S. 267–271.

30 W. Stark, 1993, lk. 22.

31 TÜR KHO, Mrg DXCIII, l. 149.

32 AA. 13. kd. Lk. XI; W. Stark, 1993, lk. 28.

1806. aasta mais reisis Jäsche koos abikaasaga mõneks ajaks Inglismaale ja usaldas Kanti kirjad Morgensterni kätte. Ja jälle Morgensterni päevikust: „Juunis palju Kanti korrespondentsi lugenud ... Mulle olid eriti huvitavad Lamberti, Mendelssohni, Engeli, Spaldingi, Ruhnkeni, Wyttenbachi *etc* vähesed, [ning] Schützi, Reinholdi, Fichte, Herzi, Eberhardi, Plessingi, Biesteri *etc* arvukad kirjad. Paljusid muid pole ma veel lugenud. Eelnimetatud seadsin enamasti ka korda.”³³ Võimalik, et juba sellest ajast pärinevad kirjakohtedes Morgensterni käega alustatud sisuregistrid. 1808. aasta jaanuaris luges Morgenstern pr Stackelbergi juures ette prl Herberti „imeliku“ kirja Kantile, „originaalkäsikirjast”, lisas ta päevaraamatusse.³⁴ See ja Morgensterni järgmised ettevõtmised lubavad arvata, et Kanti kirjavahetus oli jäänud ka pärast Jäsche Tartusse naasmist tema kätte. 1808. aasta veebruaris võttis surm Jäschelt tema armastatud abikaasa ja Kanti pärand jäi veelgi kaugemale...

Mida tegi Kanti kirjadega edasi Karl Morgenstern? 1806. aastal oli Saksamaal tekkinud suurmeeste kirjade publitseerimise õiguse ja moraalsuse ümber kirjanduslik tüli, mille tõstatas filosoof Friedrich Heinrich Jacobi Münchenist.³⁵ Arvatavasti pidurdas see mõneti ka Morgensterni uusi kavatsusi tuua teadusavallikkuse ette suurkujude sisukaid kirju. Soov seda teha tugevnes veel teisegi suure ja rikkaliku kollektsiooni omandamisega. Riia Peetri kiriku ülempastori Immanuel Justus von Esseni (1719–1780) 16.–18. sajandi õpetlaste kirjadest koosneva kogu oli Morgenstern 1806. aastal Tartusse toonud³⁶ ning sealt kohe ka kirju publitseerimiseks ette valmistanud ja avaldanud.³⁷ Meenutuseks olgu lisatud, et Morgenstern oli loovutanud

33 TÜR KHO, Mrg DXCIII, l. 236.

34 TÜR KHO, Mrg DXCIII, l. 297–297v. Kõne all on Kanti filosoofiale andunud Maria von Herberti (u 1770–1803), vabrikandist filosoofi F. P. von Herberti õe kirjad. – TÜR KHO, Mrg CCXCI, kd. 1, lk. 705–706, 719–722; AA-478(447), 554(521).

35 F. H. Jacobi. Was gebieten Ehre, Sittlichkeit und Recht in Absicht vertraulicher Briefe von Verstorbenen und noch Lebenden? Leipzig, 1806.

36 Sellest kogust leidis ta ka ühe Immanuel Kanti kirja oma õpilasele Johann Gottfried Herderile 9. maist 1768. – TÜR KHO, Mrg CCCLIVa, Ep. phil. III, l. 199–200; AA-40(38). Vt ka: M. Rand. Tartuer/Dorpater Herderiana in den Sammlungen Karl Morgensterns (1770–1852) // Johann Gottfried Herder und die deutschsprachige Literatur seiner Zeit in der baltischen Region / Hrg. von C. Altmayer ; A. Gütmanis. Riga, 1997. S. 160–162.

37 Klassikalise filoloogia professorina kuulus Morgensterni kohustustesse ladinakeelsete loengukataloogide koostamine ning nende juures teaduslike käsitluste avaldamine. 1807. a I semestri loengukava ees avaldas Morgenstern ülevaate I. J. von Esseni kirjakogu leidmisest ning ühe kirjakoite registri (TÜR KHO, Mscr 42), millega koos publitseeris ka kaks Ph. Melanchthoni ja kaks A. Kircheri kirja. –

kirjastajale publitseerimiseks ka kaks Schilleri kirja Kanti kirjavahetuse korpusest.³⁸ Igatahes võttis Morgenstern ühe köite Kanti kirjavahetust 1808. aastal oma Euroopa-reisile kaasa, et seda Münchenis Jacobile näidata. Reisi lõpus 1810. aastal tal see ka õnnestus, kaheksa päeva oli Kanti kirjakoide Jacobi juures kodus.³⁹ Meeste omavahelisest vestlustest pole midagi teada, kuid järgnevatel aastatel jätkas Morgenstern Kanti kirjavahetuse valikulist publitseerimist.

1811 avaldas ta populaarfilosoof Christian Garve (1742–1798) surmaeelse, sügavalt inimliku kirja septembrist 1798 ja teoloog Johann Joachim Spaldingi (1714–1804) kirja 8. veebruarist 1788.⁴⁰ Morgensterni välja antud „Dörptische Beyträge” teises (1815) ja kolmandas (1817–1821) köites nägid trükivalgust kaksikümne kolm kirja Kantile (J. G. Fichte, Chr. Garve, J. G. Hamann, A. G. Kästner, J. C. Lavater, G. C. Lichtenberg, M. Mendelssohn, Chr. G. Selle, J. G. Sulzer, C. M. Wieland, D. Wyttenbach). Nende publitseerimisel olid määravad nii kirja autor kui sisu ning kandva idee sobivus editeerija enda humanistlike vaadetega.⁴¹ Valikusse võttis ta juba manalateele läinud filosoofid-kirjamehed, nii oli välistatud autori seisukohavõtt oma kirja avaldamise suhtes. Näiteks publitseeris Morgenstern hiljuti lahkunud Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) kõik kümme Tartus olevat kirja Kantile aastatest 1791–1794. Varasemad neist valgustavad autori pöördelist eluperioodi sisenemisel filosoofiateadusesse ja Kanti kohati otse määravat osa selles ning on kõnekad isegi Kanti vastuskirjadeta.⁴² Loetletud

Praelectiones semestres ..., a calendis Febr. anni 1807 habendae ... Inest Carolii Morgensternii narratio de quadam epistolarum autographarum congerie. P. I. Dorpati, [1807]. P. 3–8.

38 Vt viide 2 ja 3.

39 Katalog von K. Morgensterns Handschriften-Sammlung. [Um 1843]. S. 63; W. Stark, 1993, lk. 209. Kuulnud kavatsusest Kanti kirjavahetus välja anda, nõutas Jacobi Nicoloviuse käest tagasi oma ainsa kirja Kantile, lubades vastuteenena loovutada Kanti kirja temale. – W. Stark, 1993, lk. 229. Tartu *Kantianast* puuduvad mõlemad, akadeemilises väljaandes publitseeritud Kanti kiri F. H. Jacobile pärines erakogust.

40 TÜR KHO, Mrg CCXCI, kd. 1, lk. 91–94, 121–124; Morgenblatt für gebildete Stände, 1811, 8. Mai, Nr. 110, S. 437–438; 1811, 21. Nov., Nr. 279; AA-819(780), 319(298).

41 K. Morgensterni kui Tartu esimese uuslatinisti tegevust ja humanistlikku teksti editeerimise viisi on analüüsinud Kristi Viiding – K. Viiding. *Carolus Morgensternius humanissime edidit // Kakssada aastat klassikalist filoloogiat Eestis*. Tartu, 2003. Lk. 48–66. – (Morgensterni Seltsi toimetised ; 1).

42 TÜR KHO, Mrg CCXCI, kd. 1, lk. 409–450; AA-482(451), 483(452), 501(469), 506(474), 523(491), 538(505), 565(532), 591(557), 631(596), 641(606).

kirjautoritest oli sel ajal tegutsemas vaid filoloog Daniel Wytttenbach (1746–1820), David Ruhnkeni õpilane ja järeltulija Leideni ülikoolis. Wyttenbach oli 1805. aastal alustanud editeerimise eesmärgil oma õpetaja kirjade kokkukogumist,⁴³ tema ladinakeelse kirja avaldamist mõjutasid ilmselt Morgensterni kui uuslatinisti huvid.

1830. aastatel asus Friedrich Wilhelm Schubert (1799–1868) ette valmistama Kanti teoste väljaannet, mis ilmus Königsbergis 1838–1842 kahe-teistkümnendiliseks. Tartu *Kantiana* küsimuses oli talle vahendajaks sinne kameralistikaprofessor Eberhard David Friedländer (1799–1869). Karl Morgensterni pikk ja põhjalik vastuse kontsept Friedländerile 22. veebruarist 1838 palvega edastada kiri Schubertile annab teada käsikirjade rangest hoiustamisest Tartu ülikooli raamatukogus. Ta kirjeldab ka Kanti loengukäsikirjade halba seisundit: lehed lahti, Baumgarteni „*Metaphysica*”-l koguni mõned poognad lahti, millest Jäsche kinnitusele üks oli juba algusest peale puudu. Pärast köitmist võivat käsikirju range kontrolli all taas kasutada. Ka selgitas Morgenstern, et Jäsche oli otsustavalt loobunud Kanti metafüüsika-loengute tekstide edasisest editeerimisest pärast seda, kui 1821. aastal ilmus järjestikku kaks loengukuulajate üleskirjutuste järgi koostatud väljaannet. Morgenstern kinnitas oma valmisolekut koostööks Kanti kirjavahetuse publitseerimisel. Tal polevat midagi selle vastu, kui uuesti trükitaks nii tema kui teiste poolt juba avaldatud kirjad. Samuti nimetas ta rea isikuid, kelle kirjadest ärakirju ta oli nõus Schubertile edastama: T. G. Hippel, J. H. Lambert, J. H. Jung-Stilling, J. F. Blumenbach, aga ka Christian Gottfried Schütz (1747–1832), kelle luule- ja kõnekunstiprofessori ajast Jena on kogus kümme Kantile läkitatud kirja, jt. Samas polnud Morgenstern näiteks nõus avaldama Johann Schulzile saadetud kirja, milles Kant oli end halvasti väljendanud oma vastase J. A. Eberhardi suhtes. Morgensterni arvates oleks Kant ka ise keeldunud. Ta teatas oma kavatsusest töötada pärast nõupidamist Jäschega Kanti filosoofiat spetsiaalsemalt puudutavate kirjadega ise edasi, et neid Saksamaal avaldada.⁴⁴ Schubert ei kasutanud koostööpakkumist.

43 K. Viiding, 2003, lk. 58.

44 TÜR KHO, Mrg DCXIII, l. 122v–125v. Schulzile adresseeritud kirja avaldamisest keeldumisel näib ta olevat lähtunud ennekõike soovist säästa oma õpetajat J. A. Eberhardi. Morgenstern pidas tema käes olevat Kanti kirjavahetust oma isiklikuks omandiks, vajadusel rõhutades, et sai selle kingina Jäschelt. Võimalik, et selles omanikutundes kinkis ta mõne kirja ära, millele vihjab päevikumärge: „Proua von Mädlerile antud üks Kanti kirjake, autogr.” – TÜR KHO, Mrg DCXIV, l. 101v.

Morgensterni plaanid Kanti kirjavahetuse editeerimiseks ei edenenud, kuigi ta neid päriselt kõrvale ka ei heitnud.

Saksamaa-reisil 1845 oli Morgensternil taas üks Kanti kirjavahetuse köide kaasas. See selgub tema kirjakontseptist filosoof F. W. J. von Schellingile Berliinis, kellele ta soovis kirju näidata ja mõningaid ette lugeda.⁴⁵ Kas see õnnestus, pole teada. Eakal mehel tekkis reisil olles probleeme tervisega, mis ei lubanud kõike planeeritud teostada.⁴⁶

1840. aastate algupoolel korrastas Morgenstern oma isiklikku kirja- ja käsikirjavara ning koostas selle kohta kataloogi, kus registreeris *Kantiana* all ka Kanti kirjavahetuse. Viimase kohta lisas ta märkuse, et oli kirjad koonandanud kahte köitesse ja lasknud köita. Märkimata on jäänud aga kolmas, väikesemahuline köide, milles leidub üksikute Kantile adresseeritud kirjade kõrval ka filosoofi enda kirjakontsepte ja muid tekste. Et nimetatud köide on ülikooli raamatukogus võetud arvele koos Morgensterni raamatutega, seega lahus muust Kanti kirjavarast, näib see olevatki siin hiljem (s.o pärast Morgensterni isikliku käsikirja- ja raamatukogu omandamist) üksikutest lahtisest Kantile kuulunud paberitest kokku pandud. Sellele vihjab ka asjaolu, et igal lehel-dokumendil on Tartu ülikooli raamatukogu templijäljend.⁴⁷ Just kõnealuses köites asuva Kanti ühele toona teadmata adressaadile koostatud dateerimata kirjakontsepti avaldamisega tuletas Morgenstern 1846. aastal teadusavalikkusele taas meelde, et tema käes asuvad „unustamatu targa, Immanuel Kanti mitmesugused paberid“, mille oli talle aastakümnete eest loovutanud vana sõber ja kolleeg professor Jäsche.⁴⁸

Mingil ajal oli aga jäänud Morgensterni paberite hulka üks Kanti omaäeline mustandlik leheke — alustatud vastuskiri kunagisele koolisõbrale David Ruhnkenile. Kiri pakkus Morgensternile mitmes mõttes huvi, eelkõige kirjapartner. Uuslatinist Ruhnken oli üks Morgensterni suurtest autoriteetidest klassikalise filoloogia alal, kelle stiili ta kõrgelt hindas ja kelle tekste andis üliõpilastele tõlkida, nende mõlema teadustöös kuulus keskne koht

45 TÜR KHO, Mrg DCXIV, l. 140.

46 TÜR KHO, Mrg DCXIV, l. 140v.

47 Kanti kirjavahetuse akadeemilises väljaandes tähistab „Dorp. I–III“ TÜ Raamatukogus asuvat kolme, olulist osa Kanti kirjavahetusest sisaldavat köidet, mille kohta on: [TRÜ KHO], Mrg CCXCI, kd. 1-3.

48 K. Morgenstern. Kant's allgemeinste Ansicht von unsern heiligen Büchern // Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen, 1846, 13. Aug., Nr. 187, S. [3]. Tegemist on dateerimata kirjakontseptiga šveitsi kirjanikule Johann Caspar Lavaterile (TÜR KHO, Mrg CCXCI, kd. 3, l. 8 (AA-100(91))), mille Kant kirjutas jätkuna eelmisele, 28. aprillil 1775 saadetud kirjale (AA-99(90)).

Platonile. Morgensterni päevaraamatutest nähtub, et ta oli Ruhnkeni töödega tuttav juba üliõpilasena, neist mitu oli tal endalgi olemas. Päevikus väärís ülesmärkimist ka muu Ruhnkenisse puutuv, näiteks ühel õpireisil 1792 kuulnud muljed temast, mida jagas juhututtav, noor navigatsiooniprofessor Amsterdamist.⁴⁹ 1797. aastal visandas Morgenstern Halles oma tulevaste teadustööde plaani, kus oli kirjas ka nimekate Leideni filoloogide, nende seas David Ruhnkeni, akadeemiliste kõnede väljaande koostamine. Ka mõtles Morgenstern saksa keelde tõlkida Ruhnkeni koostatud Tiberius Hemsterhuysi eluloo.⁵⁰ Noor Morgenstern kasutas oma Platoni-dissertatsiooni väärimate teadus- ja kirjandussidemete loomiseks, eksemplarid läksid teele Kantile, Goethele, Wielandile ja mitmele teisele suurmehele. Morgensterni korrespondentsiköites on kaaskirja kontsept 21. augustist 1795 David Ruhnkenile Leidenisse saadetud eksemplarile.⁵¹

Kontakti Ruhnkeniga sel viisil luua ei õnnestunud. Mõistetav on Morgensterni kestev huvi Ruhnkeni vastu „kohtudes” temaga aastaid hiljem vanu kirju uurides. 1823. aasta I semestri ladinakeelse loengukava saateks avaldas Morgenstern kaks I. J. von Esseni kollektiooni kuuluvat David Ruhnkeni kirja hollandi teoloogile-filoloogile Brandan Ludolph Raphaelile (Leiden, 10. märts ja 9. detsember 1745).⁵² Selle publikatsiooni vastukajana saatis Varssavi ülikooli filoloogiprofessor August Ludwig Wilhelm Jacob (1789–1862) Morgensternile ära kirja paari aasta eest tema valdusesse jõudnud D. Ruhnkeni kirjast kuninglikule raamatukoguhoidjale Pariisis Jean Capperonnier’le (Leiden, 24. november 1758). Morgenstern avaldas ka selle.⁵³ Tõenäoliselt uuris Morgenstern ülalnimetatud kirjade publitseerimise käigus tema käes olevaid Ruhnkeni-Kanti kirju. Kollatsioneerides Ruhnkeni Kantile Leidenist 10. märtsil 1771 läkitatud kirja, mille Fr. Th. Rink oli 1801 avaldanud,⁵⁴ tegi Morgenstern publitseerijalt kingituseks saadud eksemplaris mõningaid toimetuslikke märkusi ja kirjutas kirja uuesti editeerimiseks originaali pealt ümber. Ära kirjale lisas ta omapoolsed tekstoloo-

49 TÜR KHO, Mrg CCCLXIV, l. 41–42.

50 TÜR KHO, Mrg DLXIII. Mõlemad plaanid jäid teostamata, viimase puhul jõudis ette Fr. Th Rink, kes tõlkis ja avaldas T. Hemsterhuysi eluloo 1801. a, vt viide 29.

51 TÜR KHO, Mrg DCV, l. 45–45v.

52 TÜR KHO, Mrg CCCLIVa, Ep. phil. III, l. 314–317; *Scholae semestres, in Caesarea Universitate Litteraria, quae Dorpati constituta est ... Dorpati*, [1822]. Pp. III–X.

53 *Scholae semestres, in Caesarea Universitate Litteraria, quae Dorpati constituta est ... Dorpati*, [1835]. Pp. I–IV; A. L. W. Jacobi kiri K. Morgensternile 1. juulist 1823. – TÜR KHO, Mrg CCCXLII, kd. 13, l. 388–389.

54 Vt viide 29.

gilised kommentaarid koos viidetega mõningatele vigadele Rinki tekstiedas- tuses ning märkis taas ära Kanti vastuskirja mustandi olemasolu.⁵⁵ Seda Ruhnkeni kirja Morgenstern siiski uuesti välja ei andnud. Avaldamata jäi ka Kanti raskesti väljaloetav, allkirjata vastuseleheke, mis oli tänaseni Morgen- sterni paberites peidus.

Leideni õpetlase David Ruhnkeni kiri 10. märtsil 1771⁵⁶ meenutas Kan- tile enam kui kolmekümne aasta tagust Königsbergi koolisõpra. Kontakti loomisele ajendas Ruhnkenit ühe Kanti endise õpilase Hieronymus Gottfried Wielkesi⁵⁷ ilmumine Leideni ülikooli. Ruhnken kirjutab, et tema uuele kodu- maale Hollandisse jõudsid saksakeelsed uurimused harva⁵⁸ ja seetõttu tundis ta Kanti töödest üksnes ladinakeelset dissertatsiooni „*De Evidentia*”, teisi teadis ta vaid ajalehtedes avaldatud retsensioonide põhjal.⁵⁹ Oma elukäigust ja akadeemilisest karjäärast, millele oli hiljuti lisandunud raamatukoguhoidja amet, ülevaadet andes rõhutas Ruhnken jätkuvat huvi Platoni vastu. Vanu sõpru meenutades päris ta kunagi paljutöötanud koolikaaslaste Kypke und Porsche käekäigu järele.⁶⁰

55 TÜR KHO, Mrg DLXXXIV, l. 5–7.

56 TÜR KHO, Mrg CCXCI, kd. 1, lk. 37–40; AA-65(60).

57 Olles noorte vürstide L. ja M. Volkonski koduõpetaja Moskvast, saatis Königsbergi teoloogiaharidusega H. G. Wielkes noorukeid ka nende õpingutel Königsbergis ja Leidenis. Suure austusega Leidenis 18. märtsil 1771 kirjutatud läkituses oma ”esi- mesele ja viimasele õpetajale” I. Kantile kirjeldas Wielkes koos Ruhnkeniga val- minud plaani, õhutada Kanti Leidenisse tulema sidudes reisi kunagise Londoni külastamise mõttega. – AA-66(61).

58 K. Morgenstern selgitas avaldamata publikatsiooni kommentaaris, et hiljem olukord paranes, sellele aitasid kaasa nii Karlsruhe järeltrükkali Schmiederi tegevus kui ka hollandi raamatukaupmeeste aktiviseerumine Saksamaal.

59 Sellist Kanti dissertatsiooni tegelikult pole. Ilmselt mõtles Ruhnken Kanti 1763. a Berliini TA-sse sisse antud auhinnatööd „*Dissertationes ad quaestionem de Evidentia ab academia regia Berolinensi propositam spectantes*”. Akadeemia hindas töö teise koha vääriliseks ja avaldas selle 1764. a koos M. Mendelssohni võidutööga anonüüm- selt pealkirja all „*Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral*”. Vt: Kanti kiri Akadeemia sekretärile J. H. S. Formeyle 28. juunist 1763 ja Formey vastus 5. juulist 1763. – AA-27(26), 28(27).

60 Georg David Kypke (1723–1779), õppis Friedrichi kolleegiumi järel Königsbergi ja Halle ülikoolis. 1746 pöördus magistrina tagasi Königsbergi, a-st 1755 idakeelte korriline professor. Tuntud eelkõige „*Vocabularium Hebraicum ...*” (Königsberg, 1754) autorina. Morgensterni kommentaar autori kohta — „suri Königsbergis enam kui 25 aasta eest“ — vihjab tema editsioonikäsikirja võimalikule koostamisele juba 19. sajandi esimesel kümnendil. Selle vastu räägib aga see, et oma varasemates kirjabublikatsioonides piirdus Morgenstern üksnes teksti edastamisega, siin aga esi-

Soovides väärikalt vastata Ruhnkeni heas ladina keeles ja stiilis kirjale, nägi Kant vaeva oma mõtete lihvimisega — kolmekümnerealine tekst on täis mahakriipsutusi ja juurdekirjutusi. Ilmselt ei saanudki Ruhnken vastust oma kirjale, vähemalt ei ole seda tema arhiivipärandi hulgas Leideni ülikooli raamatukogus.

Mustandlehekese päevavalgele tulemine Tartu ülikooli raamatukogus lisab Kanti-varamusse veel ühe tema ladinakeelse teksti ja annab põneva uudisena uurijatele lootust, et Kanti käsikirju võib kusagil ikka veel varjul olla. Koos kümnekonna omakäelise kirjakontseptiga moodustavad Tartus olevad 457 Kanti saadetud kirja peaaegu poole tema tänaseni säilinud isiklikust kirjavahetusest.⁶¹

tas ka oma transkriptsiooniprintsiibid ja valmistas ette vähesed sisulised kommentaarid, nagu ta seda tegi oma hilisemates kirjaeditsioonides.

Johann Lewin Porsch(e) (1724–1770) õppis Friedrichi kolleegiumi järel Königsbergi ülikoolis, hiljem oli samas Haberbergi kiriku pastor. Kant mainib oma vastusekontseptis, et Porsch(e) suri kaks aastat tagasi, millest võib järeldada, et ta asus vastust koostama alles 1772. a. Morgenterni avaldamata kommentaaris on Porsche surmaaastaks umbes 1769. Selle daatumi tuletas ta ilmselt Kanti kirja põhjal, eeldades, et viimane hakkas vastust kirjutama varsti pärast kirja saamist, s.o 1771. a.

61 Tartu kirjakohtade kohta vt: M. Rand, 2006.

I. Kanti vastusekontsept D. Ruhnkeni 10. märtsi 1771 kirjale. [1771/1772?, Königsberg].

Teksti edastas ja tõlkis Mari Murdvee (Tartu Ülikooli Raamatukogu).⁶²

Litterae quibus a te cohonestatus sum dici non potest quanto me affecerint gaudia praesertim quod me nec memoria nec quod magis est amicitia tua per tantum temporis tractum excidisse perspexerim. Famam tuam quae postquam orbem eruditum peragravit ad oras nostras appulisse non est quod suspiceris quanquam qui nostratia scripta tua legat inveneris fortasse neminem adeo quae ad studia veterum spectant omnia apud nos iacent. De Kypkio annutatio - - autore quaeris utrum idem ille sit qui inter condiscipulos magnam olim sui expectationem fecit? quod utique se ita habet neque viro ad litteras nato multimodae eruditionis praesertim in haebraios existimatio deest sed cum quae pari lucrando parum inserviunt studia despiciatui habent hortuli sui delicias litterarum amoenitatibus praefert et nunquam inlarescit. Porschius scholae quondam decus in Academia parum inter alios conspicans postea homo umbraticus ante biennium curiis decessit ut Pastor Haberbergensis. Quod ad me attinet variae vicissitudini diu satis obnoxia fuit vitae meae ratio mox rei domesticae angustia infirmitate corporis huc illuc deflexa donec sero nempe ante hos quindecim annos academiae me docentem voverem - - - per quod temporis spatium cum satis frequenti semper auditorio et publico etiam favore uterer iucunde satis vitam transegi pro more meo futuri tempori incurius opum nec dignitatum illecebris irretitus otii litterarii et consuetudinis cum amicis

62 Kirja diplomaatiline ära kiri nägi trükivalgust artiklis: M Rand, 2006, p. 106. Eesti-keelne tõlge ilmub esmakordselt.

Ei ole võimalik ütelda, kui palju rõõmu valmistas mulle Sinu kiri, millega mind austasid, iseäranis kuna märkasin, et mind pole nõnda suure ajavahemiku järel jätnud ei mälu ega, enamgi veel, Sinu sõprus. Sinu kuulsus, pärast seda kui rändas läbi haritud maade, on jõudnud ka meie randadele, ära kahtlegi mitte, ehkki võib-olla ei leiaks Sa siit maalt ühtegi, kes kuigivõrd Su kirjutisi loeks: need, mis käivad eelkäijate pürgimuste kohta, lebavad kõik meie juures. Märkus Kypkiuse kohta: küsid autorist, kas see on seesama, kes kord kaasõpilaste hulgas suurt ootust tekitas. Asjalood on sellised, et teaduse jaoks sündinud mehena mitmet moodi harituna ei puudu tal iseäranis heebrea keele asjatundja maine, kuid kuna ta peab põlastusväärseks neid püüdlusi, mis võrdselt tulusatena on vähe meeltnööda, eelistab ta oma aiakese rõõmusid kirjanduslikele mõnudele ja ei saa mitte kunagi kuulsaks. Porschius, kunagine kooli uhkus akadeemias, teiste hulgas vähe silmapaistev, pärastpoole varjujäänud inimene, lahkus kuuriast kahe aasta eest kui Haberbergi pastor. Mis minusse puutub, küllalt kaua oli mu elukorraldus vahelduvalt erisugune, siia-sinna kaldudes kitsaste koduste olude, halva tervise tõttu, enne kui hiljem nimelt pühendusin akadeemias õppetööle viieteistkümne aasta eest — sellel ajavahemikul, kui mul oli alati küllaltki arvukas auditoorium ja avalik soosing, küllaltki õnnelikult veetsin elu omal kombel, muretsemata ei tulevaste tööde ega väärivate ahvatluste pärast, võrgutatuna kirjanduslikust jõudeolekust ja suhtlemisest sõpradega

[Handwritten text in German, likely a letter or manuscript fragment, showing dense cursive script.]

I. Kanti vastusekontsept D. Ruhnkeni 10. märtsi 1771 kirjale.
 [1771/1772?, Königsberg]⁶³

63 L. 34,5x20,1 cm. Ribitud, vesimärgiga paber, raudgallustint, konserveeritud OÜ Mandragoras 2006. – TÜR KHO, Msr 88.1.3.